

ऐन्द्रो विमदः, प्राजापत्यो वा, वासुक्रो वसुकृद्वा। अग्निः। गायत्री, १ एकपदा विराट् (एष मन्त्रः शान्त्यर्थः),
२ अनुष्टुप्, ९ विराट्, १० त्रिष्टुप्

भद्रं नो अपि वातय मनः ॥ १०.०२०.०१

भद्रम्- विश्वमङ्गलम्। मनः- चित्तम्। नः- अस्मदर्थम्। अपि वातय- आगमय ॥१॥

अग्निमीळे भुजां यविष्ठं शासा मित्रं दुर्धरीतुम्।

यस्य धर्मन्स्वश्रेणीः सपर्यन्ति मातुरूधः ॥ १०.०२०.०२

यस्य। धर्मन्- धर्मे। एनीः- प्रतिगन्त्रयो भावनाः। मातुरूधः- जनन्याः क्षीरोपलब्धिस्थानमिव स्थितं वात्सल्यमयमिति भावः। स्वः- सूर्यमात्मानम्। सपर्यन्ति- परिचरन्ति। तम्। भुजाम्- पालकानामनुभवकराणां वा। यविष्ठम्- अतिशयेनाभिनवम्। शासा- धर्मशासनेन। मित्रम्- सखायम्। दुर्धरीतुम्- दुर्धरम्। अग्निम्- सर्वभूतहितकृतुप्रतीकं पावकम्। ईळे- स्तौमि। ईड स्तुतौ ॥२॥

यमासा कृपनीळं भासाकेतुं वर्धयन्ति। भ्राजते श्रेणिदन् ॥ १०.०२०.०३

यम्। कृपनीळम्- कर्मसदनं धूमादिमार्गमयम्। भासाकेतुम्- दीप्तप्रज्ञं अर्चिरादिमार्गमयम्। आसा- मन्त्रात्मकोपासनेन। वर्धयन्ति। सः। श्रेणिदन्- श्रेणीप्रदः। भ्राजते- भासते ॥३॥

अर्यो विशां गातुरेति प्रयदानद्विवो अन्तान्। कविरभ्रं दीद्यानः ॥ १०.०२०.०४

यत्- यदा। दिवो अन्तान्- नभस उत्कृष्टस्थानपर्यन्तम्। आनट्- व्याप्नोति। तदा। अर्यः- आर्यशीलः। विशाम्- जनानाम्। गातुः- मार्गभूतः। कविः- क्रान्तदर्शी। अग्निः। अभ्रम्- मेघं जडप्रतीकमपि। दीद्यानः- उद्दीपयन्। प्र एति- प्रकर्षेण गच्छति ॥४॥

जुषद्व्या मानुषस्योर्ध्वस्तस्थावृभ्वा यज्ञे। मिन्वन्सद्मं पुर एति ॥ १०.०२०.०५

मानुषस्य- मनुष्यस्य । हव्या- चरुपुरोडाशध्यानभावनामयानि हव्यानि । जुषत्- सेवमानः । ऋभ्वा- उरुभासमानः । यज्ञे- उपासने । ऊर्ध्वः- उत्कृष्टः । तस्थौ । सद्म- वृत्राण्यावरणात्मकसदनानि । मिन्वन्- परिच्छिन्दन् । पुर एति- अस्माकं मार्गदर्शकः सन् गच्छति ॥५॥

स हि क्षेमो हविर्यज्ञः श्रुष्टीदस्य गातुरेति । अग्निं देवा वाशीमन्तम् ॥ १०.०२०.०६
सः- असौ । हि- खलु । क्षेमः- श्रेयस्करः । हविः- हव्यवाहकः । यज्ञः- उपासनभूतः । श्रुष्टीत्- शीघ्रमेव । अस्य- एतस्य । गातुः- मन्त्रः । एति- सरति । वाशीमन्तम्- मन्त्रयुक्तम् । अग्निम् । देवाः- देवता अनुसरन्ति ॥६॥

यज्ञासाहं दुव इषेऽग्निं पूर्वस्य शेवस्य । अद्रेः सूनुमायुमाहुः ॥ १०.०२०.०७
यम् । अद्रेः- स्थैर्यप्रतीकस्य जडप्रतीकस्याश्मनः । सूनुम्- वत्सम् । स्थैर्यजं जडशरीरात् स्वं प्रकटयन्तमिति भावः । आहुः- ब्रुवन्ति । तम् । यज्ञसाहम्- यज्ञवाहकम् । अग्निम्- सर्वभूतहितक्रतुमभिलक्ष्य । पूर्वस्य- श्रेष्ठस्य । शेवस्य- सुखस्य प्राप्त्यर्थम् । दुवः- परिचरणम् । इषे- इच्छामि ॥७॥

नरो ये के चास्मदा विश्वेत्ते वाम आ स्युः । अग्निं हविषा वर्धन्तः ॥ १०.०२०.०८
ये के च । अस्मत्- अस्माकम् । विश्वा इत्- सर्वे । नरः- मनुष्याः । आ- समन्तात् । वामे- सुन्दरे अग्निदशनि । स्युः- सन्ति । ते । अग्निम्- सर्वभूतहितक्रतुम् । हविषा- हव्येन ध्यानादिकेन । वर्धन्तः- वर्धयन्तः सन्ति ॥८॥

कृष्णः श्वेतोऽरुषो यामो अस्य ब्रध्न ऋज उत शोणो यशस्वान् ।

हिरण्यरूपं जनिता जजान ॥ १०.०२०.०९

अस्य- अग्नेः । कृष्णो यानः- धूमादिमार्गः । अरुषः- रोचमानः । ब्रध्नः- महान् । ऋजः- आर्जवसंपन्नः । उत- अपि च । शोणः- रक्तो दीप्तिमानिति भावः । यशस्वान्- कीर्तिमान् । श्वेतो

यामः- अर्चिरादिमार्गः। जनिता- सर्वलोकस्त्रष्टा हिरण्यगर्भो विष्णुर्वा। हिरण्यरूपम्-
भारूपमर्चिरादिमार्गम्। जजान- ससर्ज ॥९॥

एवा तै अग्ने विमदो मनीषामूर्जो नपादमृतेभिः सजोषाः।

गिर आ वक्षत्सुमतीरियान इषमूर्जं सुक्षितिं विश्वमाभाः ॥ १०.०२०.१०

एव- एवम्। ऊर्जो नपात्- शक्तिज। अग्ने। अमृतेभिः- अमृतमयरसधाराभिः सोमैः। सजोषाः-
सङ्गतः सन्। विमदः- विशेषानन्दयुक्तः। वि वो मद इति श्रुतेः। ते- त्वदर्थम्। गिरः- मन्त्रान्।
आ वक्षत्- आभिमुख्येनोक्तवान्। सुमतीः- शोभनबुद्धीः। इयानः- प्रापयन्। इषम्- सदिच्छाम्।
ऊर्ज- प्राणम्। सुक्षितिम्- शोभनाध्यात्मसाधनभूमिकाम्। विश्वम्- सर्वम्। आभाः- उद्दीपय ॥१०॥

२१

ऐन्द्रो विमदः, प्राजापत्यो वा,वासुक्रो वसुकृद्वा। अग्निः। आस्तारपङ्क्तिः

आग्निं न स्ववृक्तिभिर्होतारं त्वा वृणीमहे।

यज्ञाय स्तीर्णबर्हिषे वि वो मदं शीरं पावकशोचिषं विवक्षसे ॥ १०.०२१.०१

स्ववृक्तिभिः- स्वनियमैः पापवर्जनैः। न- संप्रति। आ- आभिमुख्येन। स्तीर्णबर्हिषे-
लब्धभूमिकाय। यज्ञाय- उपासनाय। शीरम्- अनुशायिनम्। पावकशोचिषम्- पावनभायुक्तम्।
अग्निम्- सर्वभूतहितक्रतुम्। होतारम्- देवाह्वतारम्। त्वा- भवन्तम्। वि वो मदे- भवदानन्दे।
वृणीमहे- वरयामहे। विवक्षसे- महान् भवसि ॥१॥

त्वामु ते स्वाभुवः शुम्भन्त्यश्वराधसः।

वेति त्वामुपसेचनी वि वो मद ऋजीतिरग्न आहुतिर्विवक्षसे ॥ १०.०२१.०२

अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो। ते- तव। स्वाभुवः- स्वयंभुवः। अश्वराधसः- प्राणसंपदः। त्वाम्-
भवन्तम्। शुम्भन्ति- शोभयन्ति। वि वो मदे- भवदानन्दे। उपसेचनी- क्षरणशीला। ऋजीतिः-
आर्जवयुक्ता। आहुतिः। त्वाम्- भवन्तम्। वेति- गच्छति ॥२॥

त्वे धर्माण आसते जुह्वभिः सिञ्चतीरिव।

कृष्णा रूपाण्यर्जुना वि वो मदे विश्वा अधि श्रियो धिषे विवक्षसे ॥ १०.०२१.०३

जुह्वभिः- आहुतिभिः । सिञ्चतीरिव- सिञ्चन्त्य आप इव । त्वे- त्वय्यग्नौ । धर्माणः- धर्माः । आसते- विद्यन्ते सेवन्ते वा । वो मदे- भवदानन्दे । कृष्णा रूपाणि- धूमादिमार्गमभ्युदयात्मकम् । अर्जुना- अर्चिरादिमार्गं निःश्रेयसात्मकम् । विश्वा अधि श्रियः- तत्संबन्धिसर्वमङ्गलानि । धिषे- धारयसि ॥३॥

यमग्ने मन्यसे रयिं सहसावन्नमर्त्य।

तमा नो वाजसातये वि वो मदे यज्ञेषु चित्रमा भरा विवक्षसे ॥ १०.०२१.०४

सहसावन्- सहनशील । अमर्त्य- अमर । अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो । यम्- याम् । रयिम्- दानयोग्यसंपदमिति । मन्यसे- चिन्तयसि । तम्- ताम् । चित्रम्- विचित्राम् । वाजसातये- हव्यलब्धये । नः- अस्मदर्थम् । यज्ञेषु- पूजासु दानेषु सङ्गतिकरणेषु । वो मदे- भवदानन्दे । आ भर- आहर ॥४॥

अग्निर्जातो अथर्वणा विदद्विश्वानि काव्या।

भुवद्भूतो विवस्वतो वि वो मदे प्रियो यमस्य काम्यो विवक्षसे ॥ १०.०२१.०५

अथर्वणा- चित्तवृत्तिनिरोधकेन । अथर्वतिश्चरतिकर्मा तत्प्रतिषेध इति यास्कः । अग्निः- सर्वभूतहितक्रतुः । जातः- प्रकटितः । विश्वानि- सर्वाणि । काव्यानि- दर्शनानि । विदत्- ज्ञातवान् । लब्धवान् । विवस्वतः- सेवकस्य । दूतः । भुवत्- भवति । वो वि मदे- भवदानन्दे । यमस्य- नियमाधिदैवतस्य । काम्यः- प्रियः । भवसि ॥५॥

त्वां यज्ञेष्वीळतेऽग्ने प्रयत्यध्वरे।

त्वं वसूनि काम्या वि वो मदे विश्वा दधासि दाशुषे विवक्षसे ॥ १०.०२१.०६

अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो । प्रयत्यध्वरे- नियमसंपन्ने ध्वररहितकर्मणि । त्वाम्- भवन्तम् । यज्ञेषु-
उपासनेषु । ईळते- स्तुवन्ति । वि वो मदे- भवदानन्दे । दाशुषे- दात्रे । त्वम् । विश्वा- सर्वाः ।
काम्या वसूनि- इष्टाः संपदः । दधासि- धारयसि ॥६॥

त्वां यज्ञेष्वृत्विजं चारुमग्ने नि षेदिरे ।

घृतप्रतीकं मनुषो वि वो मदे शुक्रं चेतिष्ठमक्षभिर्विवक्षसे ॥ १०.०२१.०७

अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो । मनुषः- उपासकाः । यज्ञेषु- दानेषु पूजासु सङ्गतिकरणेषु । ऋत्विजम्-
आचार्यम् । चारुम्- सुन्दरम् । घृतप्रतीकम्- दीप्त्या ज्ञातम् । शुक्रम्- शुभ्रम् । अक्षभिः चेतिष्ठम्-
अतिशयचेतनम् । वि वो मदे- भवदानन्दे । नि षेदिरे- स्थापितवन्तः ॥७॥

अग्ने शुक्रेण शोचिषोरु प्रथयसे बृहत् ।

अभिक्रन्दन्वृषायसे वि वो मदे गर्भं दधासि जामिषु विवक्षसे ॥ १०.०२१.०८

अग्ने । शुक्रेण- शुभ्रया । शोचिषा- दीप्त्या । उरु- विस्तीर्णम् । बृहत्- महत्पदम् । प्रथयसे-
ख्यापयसि । अभिक्रन्दन्- शब्दयन् । वृषायसे- वृष इवाचरसि । वि वो मदे- भवदानन्दे । जामिषु-
तव बन्धुभूतेषूपवासकेषु । गर्भं- हृदये सद्भावनम् । दधासि- धारयसि ॥८॥